

AMERİKAN MİSYONERLERİNİN KOCAELİ'DE EĞİTİM FAALİYETLERİ

Hülya ÇELİK*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun en uzun asrı olarak adlandırılan 19. yüzyıl, devleti dağılmaya sürükleyen pek çok gelişmeye de tanıklık etmiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanları, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile dağılma önlenmeye çalışılırken Osmanlı, Batılı devletler için sorun olmayı sürdürmüştür. Söz konusu yüzyılda siyaset arenasında büyük güçler arasında değerlendirilmeyen Amerika Birleşik Devletleri ticari faaliyet dışında Osmanlı Devleti'nin iç ve dış sorunlarına karşı tarafsız bir tutum içinde görünmüştür.¹ Oysaki Amerikan misyonerlerinin Osmanlı Devleti'nde izlediği din, eğitim, sağlık ve yardım faaliyetlerinin etkisi azımsanmayacak boyutlara ulaşmıştır. Bunlar içinde de özellikle eğitim çalışmalarının tesiri diğerlerinden daha fazla olmuştur.

Misyonerliğin ilk Havariler döneminden günümüze gelinceye kadar esas itibarıyla İncil'i öğretmek, Hıristiyan olmayanları bu dine kazandırmak ya da belirli bir mezhepten olmayanları o mezhebe çevirmek şeklinde algılandığı, matbaa, tıbbi bakım, okul gibi araçların yardımıyla uygulamaya konulduğu söylenebilir.² Tarihin hemen her döneminde önemli rol oynamış olan misyonerler, büyük güçlerin sömürge politikaları çerçevesinde desteklenerek finanse edilmiş ve kendi ulusal çıkarlarının ve emperyal yayılmalarının bir aracı olmuşlardır.³ Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan misyonerleri de benzer amaçları taşımışlar ve kısa adı Amerikan Board olan *Amerikan Board of Commissioners For Foreign Missions* (ABCFM) tarafından görevlendirilmişlerdir.

Bu çalışmada Amerikan Board'un yapısı ve Osmanlı Devleti'ndeki teşkilatlanmasından söz edildikten sonra Batı Türkiye misyonuna bağlı misyonerlerin Bahçecik ve Adapazarı'ndaki eğitim faaliyetlerine değinilecektir.

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, Hendek/SAKARYA, e-mail: hcelik@sakarya.edu.tr

1 İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, sayı 14,1981, s. 87.

2 Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu'daki Amerika, İmge Kitabevi*, Ankara, 2000, s.13.

3 Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008, s.21.

Amerikan Board'un Yapısı ve Osmanlı Devleti'nde Teşkilatlanması

Protestan Amerikalıların Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerini yürüten örgüt olan Amerikan Board 1810'da Boston'da kurulmuştur. "Yalın bir Hıristiyanlık, gündelik hayatın rasyonalizm içinde görülmesi, dinde cumhuriyetçilik" gibi ilkelere dayalı olan örgütün 50. Yıl kitabında kuruluşunu sağlayan dürtünün "Andover teoloji seminerindeki birtakım genç insanların kâfir dünyaya İncil vaaz etme isteği" olduğu belirtilmiştir.⁴ Söz konusu kitapta "sadece okuma yazmayı bildikleri ölçüde kutsal kitaplardan faydalanabilecekleri için misyonun ilk yapacağı işlerden birinin okul açmak" olduğu vurgulanmıştır.⁵ Kendilerini bir uygarlık temsilcisi olarak gören Amerikan Board misyonerleri farklı coğrafyada açtıkları okullar vasıtasıyla yeni temellere dayalı Protestan bir toplum oluşturmayı hedeflemişlerdir. 1963'te bağımsızlığına kavuşan Kenya'nın ilk başbakanı Kamau Kenyetta'nın sözleri Amerikan misyonerlerinin asıl amaçlarının dinin çok ötesinde olduğunu göstermesi açısından oldukça anlamlıdır: "Misyonerler geldiğinde İncil onların, topraklar Afrikalıların elindeydi. Bize gözlerimizi kapayarak dua etmesini öğrettiler. Neden sonra gözlerimizi açtığımızda İncil bizim, topraklar onların olmuştu."⁶

Kuruluşundan kısa bir süre sonra tüm dünyada etkili bir misyoner teşkilatı durumuna gelen Amerikan Board (ABCFM) Afrika'da, Asya'da, Hindistan'da, Çin'de, Avrupa'da, Güney Amerika'da misyonlar oluşturmuş, bu misyonlarda da birçok istasyon ve dış istasyon kurarak etki alanını genişletmiştir.⁷

Osmanlı toplumunun çeşitli din ve ırktan oluşan çoğulcu bir yapıya sahip olması ve bu yapı içinde Müslüman olmayan tebaaya din, dil, örf, adet ve geleneklerde gösterilen hoşgörü Osmanlı topraklarını misyoner faaliyetlerine açık hale getirmiştir.⁸ Osmanlı Devleti'nin bu çoklu yapısı ve hoşgörü anlayışından dolayı her bir parçası Amerikan Board misyonerlerinin de ilgi odağı olmuştur. Amerikan Board'un 1818'deki yıllık toplantısında Osmanlı Devleti'ne bir heyet yollanması kararlaştırılmıştır.⁹ Amerikan Board, misyonerlerinin Osmanlı Devleti'ne ayak bastığı 1820'den 1870 yılına kadar ülkedeki misyonerlik faaliyetlerini tek başına yürütmüş, 1870'den sonra ise *Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church* (BFMPC) ile birlikte çalışmış ve bu arada başka bazı yan ve yardımcı kuruluşlar da devreye girmiştir.¹⁰

Osmanlı toprakları üzerinde herhangi bir bölgeye gelen ve yerleşen Amerikan Board misyonerleri bir taraftan yerel dilleri öğrenip, diğer taraftan da yerel halk ile temas kurmaya çalışmışlardır.¹¹ Çalışmalarını daha etkin olarak gerçekleştirebilmek için belli yerlerde misyonlar ve bu misyonlara bağlı istasyon ve dış istasyonlar oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti'nde esas olarak Batı Türkiye Misyonu, Doğu Türkiye Misyonu ve Merkezi Türkiye Misyonu olmak üzere üç misyon üzerinden etkili olmuşlardır. İlk yıllardaki bu misyoner faaliyetleri çoğunlukla misyon merkezinde vaaz vermekten, çevre köyleri gezmekten ve misyonerler tarafından yerel dillere çevrilmiş İncil ve dini risale dağıtmaktan oluşmaktadır.¹² Sonraları özellikle açtıkları okullara büyük önem vermişlerdir. Eğitim faaliyetlerinin misyonerlere katkısına ilişkin olarak vaaz verdiklerinde kendilerini dinlemeye gelen insan sayısından çok daha fazlasına eğitim kurumları oluşturmakla ulaşılabildikleri

4 Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 9-10, Yıl 1999-2000, s. 132.

5 *a.g.m.*, s. 133.

6 Özgür Yıldız, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, IQ Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 14-15.

7 Ayhan Öztürk, "Amerikan Board'un Kuruluşu Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyona", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 23, 2007, s. 69.

8 Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *OTAM*, sayı 3, 1991, s. 1.

9 Orhan Köprülü, "Tarihte Türk Amerikan Münasebetleri", *Belleten*, c. LI, 1987, s. 936.

10 Uygur Kocabaşoğlu, *a.g.e.*, s. 17.

11 Ayhan Öztürk, *a.g.m.*, s. 67.

12 *Reports of the A, B, C, F, H, 1821* s.92.,93

söylenbilir.¹³ 1824 yılında Beyrut'ta açılan ilk Amerikan Okulu'ndan (Syrian Protestant College) sonra 1886'da imparatorlukta Amerikan eğitim kurumlarının sayısı 400'e yaklaşmıştır.¹⁴ 1869'da çıkarılan "Maarif Nizamnamesi"nin 129. maddesine göre yabancı okulların ruhsatsız çalışması mümkün olmayınca özellikle 1880'ler ve 1890'larda pek çok okul sonradan ruhsat almıştır. Misyonun ilk yıllarında kurulan okullarla ilgili olarak yapılan şu tespit oldukça betimleyicidir: "Misyonun ilk yıllarında kurulan okullar basitti. Hatta eğitim kurumu-misyon merkezi ve misyonerlerin yaşama mekanı çoğu durumda aynı bina oluyordu. Misyon evinin bir odası okul olarak düzenleniyordu. Yerler hasır kaplanıyor ve Osmanlı toplumu için bir yenilik olan sıralar diziliyordu. Gerek Rumlara yönelik gerekse daha sonra Ermeniler için kurulan okullarda harf kartları, resimler, şekiller, geometri kartlarıyla okuma-yazma ve aritmetik öğretilmekteydi."¹⁵

Başlangıçta Müslümanlar, zaman içinde Rumlar ve Yahudiler üzerinde etkili olamayacaklarını anlayan misyonerler hedef kitle olarak Ermenileri belirlemişlerdir. Ermeni milletin yoğun olduğu bölge ve şehirlere odaklanmışlardır. Amerikan Board misyonerlerinin hedef bölgelerinden biri de bu çalışmanın konusu olan Kocaeli Sancağı'dır.

Kocaeli Sancağı'nda Amerikan Misyonerler ve Eğitim Kurumları

19. yüzyılın ilk yarısında Kocaeli bölgesinde teşkilatlanmaya çalışan Board misyonerleri ilk olarak İzmit, Adapazarı ve Bahçeçik'teki Ermeniler üzerine yoğunlaşmışlardır. Bölgede yaptıkları keşif gezileri ve faaliyetlerini merkezleri olan Boston'a bildirmişlerdir. Misyoner faaliyetlerinin bir bölgede başlangıcı genellikle basılan İncilleri dağıtmak suretiyle gerçekleşmiştir. İlk olarak 1832'de misyoner Bay Goodel, Sütçünün Kızı ve Yeni Ahit isimli Ermeniceye çevrilmiş iki eseri İzmit'e götürmüştür. 1840 Haziran'ında misyoner Hamlin ve Dwight İzmit'i ziyaret ederek burada Pazar ayinine katılmışlardır. Protestanlığın ilkelerini yaymak için Ermeniceye çevirdikleri Yeni Ahit'i dağıtmışlardır.¹⁶ Ancak bölgede misyonerlerin devamlı surette bulunmasıyla yapılan çalışmaların daha sistemli hale geldiği görülmektedir.

İzmit istasyonunun 1855'teki kuruluşundan sonra 1860'ta iki misyoner görevlendirilmiş, 1861'de misyonerlerin çalışmaları sonucu 171 kişi Protestan olmuştur. Protestanlaştırma faaliyetlerinde misyonerlerin dışında papaz, öğretmen ve vaiz gibi görevliler de bulunmaktadır.¹⁷

Osmanlı Devleti'nde Millet-i Sadıka olarak nitelendirilen Ermeni Osmanlı vatandaşları Kocaeli Sancağı içinde belli bölgelerde yaşamaktaydılar. Ermeni nüfusun yoğun olarak bulunduğu Bahçeçik ve Adapazarı gibi yerlerde misyonerlerin eğitim faaliyetleri ön plana çıkmıştır.

Bahçeçik'te Amerikan Misyoner Okulları

Amerikan Board Misyonerlerinin Batı Türkiye Misyonu sınırları içerisinde okul açtıkları merkezlerden biri olan Bahçeçik, İzmit Körfezi'ne 3 mil, İstanbul'a 56 mil uzaklıktadır.¹⁸ Amerikan Board misyonerlerinin Bahçeçik'e olan ilgileri Hıristiyan halkın bir kısmının 1840'larda Protestan mezhebine geçmesine dayanmaktadır. Bahçeçik'te 1856 yılında bir Protestan Kilisesi'nin açılmasının ardından basit ölçekli kız ve erkek okulları da kuruldu.¹⁹

13 Esra Danacıoğlu, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", s. 134.

14 İlber Ortaylı, s. 88.

15 Esra Danacıoğlu, *a.g.m.*, s. 134.

16 Özgür Yıldız, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri" *Gazi Akademik Bakış*, cilt 58, sayı 10, yaz 2012, s. 98.

17 *A.g.m.*, s. 100.

18 Fay Linder, *The History of Üsküdar Amerikan Academy 1876-1996*, Üsküdar Amerikan Academy Alumni Association, İstanbul, 2000, s. 2.

19 Ayşe Aksu, *Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010, s. 292.

1858 yılında 57 öğrencisi bulunan Bahçecik'teki kız okulundaki eğitimden aileler oldukça memnundu. Okul, her gün dua ile açılıp kapanıyor, İncil okunuyor ve Amerikalıların matbaasında basılan kitaplar kullanılıyordu.²⁰

1855 yılında Justin W. Parsons adındaki misyoner, Board tarafından Bahçecik'e atanmış ve burası Batı Türkiye Misyonu'na bağlı İzmit istasyonuna dâhil olmuştur.²¹ Bay ve Bayan Parsons Bahçecik'te kaldıkları 15 yıllık süre içinde kızlar için günlük yaşam becerileri kadar, okuma, yazma ve aritmetiğin öğretildiği Ermeni yatılı okulu açmak için girişimlerde bulunmuşlarsa da yöre halkının kızların yüksek öğrenime ihtiyaç duymadığı şeklindeki inancı yüzünden başarılı olamamışlardır. 1870'te Bahçecik'te kız okulunun açılması talebiyle Board'a sunduğu dilekçesi bir yıl sonra yanıt bulan ve bu iş için kendisine fon ayrılan Justin W. Parsons 1873 yazında Bahçecik'te eski bir koza haneyi satın almış ve burayı okul ve personel için donanımlı hale getirmiştir. Amerikan Board tarafından bu okula atanan Laura Farnham ilk olarak İstanbul'a gelmiş ve burada Ermeniceyi öğrenmiştir. 1873 Eylül'ünde Bahçecik'te kız okulu üçü yatılı olmak üzere on altı öğrencisiyle eğitime başlamıştır. Okul, önceleri ipek sanayisine koza yetiştirmek için kullanılan iki katlı bina olup Charavleg ailesinden kiralanmıştı.²²

19. yy. sonları, Bahçecik Amerikan Koleji (Bithynia High School).

Bina sınıflar, toplantı salonu, öğretmenler için kalacak yer ve öğrenciler için yatakhane olmak üzere birkaç değişiklik, ilave ve tamir ile ihtiyacı sağlar hale getirilmişti. Giriş katında mutfak, oturma odası, tuvaletler ve banyolar bulunmaktaydı. Bu, büyük ölçüde bir kadın işiydi. Bayan Farnham okulu yönetiyor, derslerin çoğunu veriyor, bütün hesapları tutuyor ve kızların sağlık ve ahlakını da gözetiyordu.²³ Bay Parsons 1880 yılında soyguncular tarafından öldürülünceye kadar kendisine yardım etti. Bay Parsons'un eşi ve kızı da ona eşlik etmek üzere kaldılar. Laura Farnham Ermenice ve İngilizce öğretiyordu. Programdaki diğer dersler matematik, coğrafya, genel tarih, kutsal kitabı okuma, müzik ve beden eğitimiydi. Bunların hepsi Bahçecik için yeni bir deneyimdi. Geçmişte ailelerin kızlarını okula göndermek için paraları yoktu. Ancak Bahçecik'teki Amerikan Kız Yatılı Okulu çok ucuzdu; neredeyse ücretsizdi. Dolayısıyla en fakir ailelerin kızları dahi okula devam edebiliyordu.²⁴

20 *The Missionary Herald*, "Letter From Mr. Dwight (18 August 1858)", November 1858, Vol.54.s.351.

21 Brain Johnson, "The Forgotten Garden", *Sağlık ve Eğitim Vakfı Buluşma Dergisi*, sayı 3, Ocak 2010, s. 19.

22 Fay Linder, a.g.e., s. 4.

23 Frank A. Stone, s. 84.

24 Fay Linder, a.g.e., s. 5.

Okulun açılışından itibaren kayıt sayısı hızla artmış, 1875 yılında 13 farklı bölgeden 24 yatılı öğrenci, Bahçecik'ten de 36 gündüzlü öğrenci vardı. Bu dönemde yatılı bölümün yarısı kendi desteğiyleydi ve bütün öğrenciler giysi ve kitap ihtiyaçlarını kendileri karşılıyorlardı. 1878'de Misyon bütün kız liselerinin yönetimi için plan hazırlamaya karar verdi. Bu plan çalışmada izlenen yolu, yönetim şartlarını, ihtiyacı olanlara finansal yardım şartlarını içeriyordu. 1879 yılında okul 24 yatılı ve 50 gündüzlü öğrenci sayısını arttırdı.²⁵ Mezunlarının çoğu çevre bölgelerde öğretmenlik yapmaktaydılar. 1881'de 71 öğrencinin 31'i gündüzlüydü.²⁶ 1882'de 71 öğrencinin 31'i yatılıydı ve 10 kız mezun oldu.²⁷ Aynı yıl öğretim müfredatında "Aritmetik, Cebir, Geometri, Astronomi, Zooloji, Mantık, Politik Ekonomi, Zihin Felsefesi, Fransızca, İngilizce, Türkçe ve Ermenice"²⁸ dersleri yer almaktaydı.

1882'de Bahçecik Kız Okulu'nda sıradan bir günün nasıl geçtiği şöyle anlatılmaktadır:²⁹

"Saat sekiz buçukta Troy, New York'tan bir bayanın hediyesi olan uyarı zilin hoş sesini duyarız. Müzik dersi kendimizi Boston'dan muhteşem sıralarla donatılan hoş sınıfta bulduğumuz saat dokuza kadar olan arayı doldurur. Bizden önceki 50 Ermeni kızın yüzlerini görünceye dek haritalarla, kitaplıkla çevremizle Türkiye'de olduğumuzun zorlukla farkına varırız. Bunlardan 23'ü yaşları 7 ile 17 arasında değişen yatılı öğrencilerdir. Çoğunluğu Avrupa stili olan elbiseler de bize evi hatırlatır. Son yedi yılda büyük gelişmelerin kaydedildiği söylendi ve şimdilerde yerli kıyafetler büyük oranda kenara kondu.

Duaların ardından alt katta misyonerimize eşlik ederiz, aritmetikte üç basamaklı ezberi duyuncaya kadar yanında kalırız. Başarısız olmazlar. Ezberler, ancak sorgulamazlar. Eğlence aşkının da eksik olmadığını belirtelim. Amerika'daki küçük kızlar gibi ezber yaparken gençler de oyuna düşkünlüler.

On beş dakikalık aranın ardından gelecek yıl mezun olacak en büyük kızları dinleriz. Öğlen arası yalnızca kırk beş dakika sürer ve sonra tekrar coğrafya ile meşgul oluruz. Bunu Ermenice okuma ve heceleme takip eder. Son olarak İngilizce ezberleyen kızları buluruz. Çarşamba günü zaman dikiş dikmek, şarkı söylemekle geçer. Akşama misyoner müzik dersi verir."

1878 yılında Amerikan Board, John Pierce'i Parsons ve Farnham ile çalışması için Erzurum'dan Bahçecik'e görevlendirdi.³⁰ 1879 yılında Bahçecik'te erkek yüksek okulu açıldı.³¹ Burada misyonerlik hizmeti için köy okullarının yönetimini üstlenecek, din adamı olacak, misyoner yardımcılığı yapacak ya da çeşitli mesleklerde gençlerin yetiştirilmesi amaçlandı.³² Tıpkı kız okulu gibi Bahçecik Erkek Okulu da zamanla büyüdü. Okulun en verimli dönemi olduğu söylenen 1885'te 70'i yatılı, 40'dan fazla da gündüzlü öğrencisi mevcuttu.³³ Bunun 80'i Türkiye'nin 22 farklı köy ve şehrindeydi.

Okulun temel hedefi olan genç erkeklere iyi bir Hıristiyan yüksek okul eğitimi vermek her sabah akşam dualarıyla, kutsal kitap okuyarak, ilahi söyleyerek, İncil dersi vererek, her Pazar sabahı ayin yaparak, öğrencilerin kalplerini ve zihinlerini İsa'nın hakikatiyle ilgilenir kılarak gerçekleştiriliyordu.³⁴

25 *Reports of the A.B.C.F.M* (1879), "Western Turkey Mission", Boston 1879, s. 24.

26 *Reports of the A.B.C.F.M* (1881), "Nicomedia", Boston 1881, s. 40.

27 *Reports of the A.B.C.F.M* (1882), "Western Turkey Mission, Bardizag", Boston 1882, s. 34.

28 *Reports of the A.B.C.F.M* (1882), "Western Turkey Mission.", Boston 1882, s. 38.

29 Sarah Pollock, "A Day in the Bahçecik School", *Life and Light*, c. 12, September 1882, s. 351.

30 Brain Johnson, *The Forgotten Garden*, s. 20.

31 Ayşe Aksu, *Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sundaki Eğitim Faaliyetleri(1820-1900)* ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri, s. 313.

32 Robert Chambers, "The Bithinya High School and Boys'Orphanage", *The Missionary Herald*, August 1902, c. 83, s. 323.

33 J. E. Pierce, "Bardezag High School", *The Missionary Herald*, April 1885, c. 81, s. 154.

34 Joseph K.Grene, "Nicomedia Station", *The Missionary Herald*, February 1889, c. 85, s. 68.

1883'teki öğretim müfredatında Aritmetik, Cebir, Coğrafya, İngilizce, Fransızca, Ermenice, Astronomi, Zooloji, Mantık, Politik Ekonomi ve Zihin Felsefesi dersleri yer almaktaydı.³⁵ 1885'te düzenli sınıflara bölünen okulun dört yıllık müfredatı bir de hazırlık sınıfı oluşturuldu.³⁶ Mezunları Robert Koleji'ne imtihansız alınıyorlardı. 1891'de öğretim programı İleri Matematik, Doğa Bilimleri, Tarih, Fransızca, İngilizce ve Türkçenin yanı sıra bütün genel dersleri ve İncil dersini içeriyordu.³⁷

Ayrıca kızların ev işleriyle ilgili eğitim alması gibi erkekler de mesleki eğitim almaktaydılar. Marangozlar için projelerden ilki sınıf sıra ve sandalyelerinin inşasıydı. 1885 eğitim yılında 150 çift tahta ayakkabı, 1500 sepet ürettiler. Bu mallar daha sonra gelir elde etmek için satıldı.

1885'te Bahçecik'teki kız okulunda da önemli bir gelişme oldu. Bir sonraki bölümde detaylı olarak açıklanacağı üzere okul, eğitim kadrosu ve öğrencileriyle Adapazarı'na taşındı.³⁸ Böylece erkek okulu Bahçecik'teki tek Amerikan Board eğitim kurumu haline geldi. 1891 yılında Bahçecik Erkek Lisesi'nin başına kıdemli Board çalışanı Robert Chambers getirildi. Bay Chambers 1899 yılında Bithinya³⁹ Amerikan Koleji olarak adlandırılan erkek okulu için yeni çok katlı görkemli binayı açtı. Beş yıl sonra yetiştirme yurdu için de bina inşa edildi. Bu yetimhane (Favre Boy's Home) erkek okuluyla bağlantılı çalışmaktaydı. Öğrenciler dört yıllık akademik derslere devam etmelerinin yanı sıra doğramacılık, terzilik, halı dokumacılığı gibi mesleki yeteneklerini de geliştirdiler. Aynı zamanda okul bahçesinde zirai deneyim de kazandılar. Bunları pek çok yapı izledi. Bahçecik kreş, bebek bakımevi, ilkokul, yetimhane ve meslek okul binalarıyla adeta bir kampüse dönüştü. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışına kadar Amerikan Board'un Bahçecik'teki tesisleri neredeyse bir düzineye ulaştı.

1914 yılına gelindiğinde 300'e yakın öğrencisiyle Bithinya Amerikan Koleji, Board'un Osmanlı'daki en büyük eğitim kurumlarından biri olmuştu.⁴⁰ Osmanlı'nın pek çok bölgesinden ve çevre ülkelerden Bithinya Amerikan Koleji ve Erkek Yetiştirme Yurdu'na (Favre Boy's Home) gelerek Bahçecik'e "erkeklerin bahçesi" adıyla yeni bir sıfat kazandırıldılar. Ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında devlet buyruğuyla okul ve yetimhanenin kapatılması üzerine Amerikan Board'un Bahçecik'teki faaliyetleri durdu. Chambers ailesi ülkeyi terk etti. Savaş sonunda Amerikan Board Bahçecik'teki istasyonunu terk edilmiş olarak kaydetti. Okulu Bahçecik'teki yerinde açmaktansa 1921'de İstanbul Erenköy'de açmayı tercih etti. 1930'lu yılların başına kadar Amerikan Erkek Koleji olarak faaliyetini sürdürdü.

Adapazarı'nda Amerikan Misyoner Okulu

1883 yılının Eylül ayında Bahçecik'e 50 mil uzaklıktaki Adapazarı'nda Protestan Kilisesi on üyeli bir mütevelli heyeti oluşturdu.⁴¹ Bu heyetin amacı kızlar için bir yatılı okul açmaktı. Amaçlarını gerçekleştirmek için gerekli fonu sağladıktan sonra kadro arayışına başladılar. Bahçecik'teki Kız Amerikan Okulu'nun müdürü Laura Farnham'a teklifte bulundular. Anlaşma şöyleydi: Birleşik Devletler'deki Kadın Misyonerleri Kurulu Amerikalı öğretmenlerin maaşlarını ödemeye devam edecek, buna ilaveten yıllık 176 dolar burs verecekti. Kilise ise üç katlı yeni bir binayı okulun kullanımına tahsis etti. Diğer masrafların bütün sorumluluğunu yerel idare heyeti üstlenecek, gerekli parayı okul aylıklarından ve Ermeni Protestanların bağışlarından karşılayacaktı.⁴²

35 *Reports of the A.B.C.F.M.(1883)*, "Western Turkey Mission, Education", Boston 1883, s. 38.

36 J. E. Pierce, "Bardezag High School", *The Missionary Herald*, April 1885, c. 81, s. 154.

37 J. E. Pierce, "Who are the Armenians?", *The Missionary Herald*, April 1891, c. 87, s. 177.

38 *Reports of the A.B.C.F.M (1886)*, "Western Turkey Mission", Boston 1882, s. 34.

39 Bithinya, eski çağlarda Anadolu'nun kuzey batı bölgesine verilen isimdi.

40 Brain Johnson, *a.g.m.*, s. 21.

41 Fay Linder, s. 7.

42 Frank. A. Stone. *Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*. Dergah Yayınları, İstanbul, 2011, s. 160.

Bu cazip teklif karşısında Bayan Farnham Amerikan Board'dan Bahçecik Kız Okulu'ndaki bütün öğretmenleri, öğrencileri ve eşyaları Adapazarı'na taşımak üzere gerekli izni istedi. 1884 Kasım ayında Amerikan Board söz konusu istekleri kabul etti. Bir yıl sonra 1885 Eylül ayında Adapazarı Kız Ermeni Okulu (Adabazari Hayuhgatz Varjharan) Pazarcık kasabasında açıldı.

Adapazarı'ndaki Protestan Ermeni Kız Mektebi ve çevresindeki binalar

Laura Farnham okulun ilk müdürü, Leslie Parsons ve daha sonra Charles Riggs okulun ilk öğretmenleriydiler. Bir yıl içinde öğrenci sayısı 22'si yatılı olmak üzere 60'tı. Amerikan Board'un açtığı diğer kız okullarında olduğu gibi Adapazarı Kız Ermeni Okulu'nun da eğitim felsefesi ve öğretim yöntemleri açısından 1836'da Mary Lyon tarafından Amerika'da kurulan Mt. Holyoke Kız İlahiyat Okulu'nun etkisi bulunmaktaydı.⁴³ Okula ilişkin olarak aşağıda belirtilen özellikler dikkat çekmektedir:

- Önceleri Latince ve Grekçe merkezde olan anadil vurgusu yapılması
- Eskilerin "süsleyiciler" olarak ifade ettikleri dans, dikiş, nakış, piyano, çizim gibi derslerinin bir ikisinin ücretsiz seçmeli ders olarak gösterilmesi, Fransızcanın müfredattan çıkarılması
- Kadınların zihinsel açıdan güçlü olmaları, para getiren işlerden uzak kalmaları
- Bilimin zengin hazinelerini (anatomi, astronomi, fizyoloji, zooloji vb.) öğrenerek Tanrı'nın kâinatta sergilediği nizamın keşfedilmesi
- Dini yaşayış konusunda teoriden çok pratiğe önem verilmesi
- Yıl sonunda halka açık imtihanların yapılması
- Mezun kızlardan ehliyetli olanların öğretmen olarak istihdam edilmesi

Bayan Farnham da Adapazarı'ndaki okulu yönettiği 37 yıl boyunca kendisinin mezun olduğu Mt. Holyoke İlahiyat Okulu'nun geleneğini burada sürdürmüştür. Müfredatın şekillenmesinde de etkili olmuştu. Adapazarı Ermeni Kız Lisesi 1890 yılı öğretim programında matematik, cebir, fen bilimleri, tarih, coğrafya, Ermenice, İngilizce, Türkçe, müzik ve beden eğitimi bulunmaktaydı. Bütün kızlar deneyim kazanmak için günde 1,5 saat ev işleriyle meşgul oluyorlardı.

⁴³ Resul Narin, *19. Yüzyılda Adapazarı*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Sakarya, 2011, s. 156.

Osmanlı Devleti'nde Müslüman Türklerin başlangıçta Amerikan okullarına gitmelerine izin verilmezken bütün okulların 1886 yılında halk eğitim bölümünde toplanmasıyla resmî izin alan Amerikan okullarına Müslümanlardan da kayıt alınmaya başlanmıştır. Adapazarı Ermeni Kız Okulu da 1886 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir okul olarak işlev görebileceğine ilişkin ruhsat almıştır. 1892 yılında teftiş edilen söz konusu okulda üç Müslüman kızın da kayıtlı olduğu bildirilmiştir.⁴⁴

20 Ağustos 1894 tarihinde Adapazarı Ermeni Kız Okulu'nun Amerikalılar tarafından yeniden inşası için devlet yetkililerinden resmî ruhsat istenmiştir.⁴⁵ Amerikalıların buna benzer işleri için okulun durumu 12 Ekim 1895 tarihinde Şura-yı Devlet'e havale edilmiş ve konunun orada görüşülmesi istenmiştir.⁴⁶

Laura Farhnam 1896 yılında ülke çapında çalkantılar yaşandığı sırada Mayıs ayında Adapazarı'ndan yazdığı raporunda şöyle demektedir:⁴⁷

"Adapazarı'nda ciddi bir rahatsızlık olmamıştır. Buradaki çalışmalarımız kesintisiz ve başarılı bir biçimde devam etmektedir. Okul azami kapasitede kalabalık olduğundan birçok başvuru reddedilmiştir. Okuldaki yatılı öğrencilerimizin 33'ü Protestan, 28'i Gregoryen ve 1'i Katolik'tir. Şehrin tehlikeli olduğu düşünüldüğünden birkaç öğrenci evlerinden çağrıldı. Okulda bulunan 63 yatılı öğrencinin 36'sı tam ödeme yapmıştır. Geri kalanın çoğu 6 ile 8 lira kadar ödeme yapmaktadır. Şu anki mevcut 52'dir. Bu yılın başında anaokulumuz eğitime başlamıştır ve 25 öğrencimiz vardır. Bu her açıdan bir başarıdır. Son sınıfımız 11 öğrenciden oluşmaktadır. Bunlardan biri dışında hepsi inançlı Hıristiyan'dır. Ailesi Gregoryen olan bu kızın da bir gün Hıristiyan olacağına inanıyorum."

Rapordan da anlaşılacağı üzere misyonerlik faaliyetlerinde okulun büyük etkisi bulunmaktadır. Yine aynı yıl meydana gelen şu gelişme de misyonerlerin zararlı faaliyetlerini örneklendirmektedir. 18 Ocak 1896 tarihinde Adapazarı'nda bulunan Amerikan Protestan Mektebi muallimlerinden Doktor Kovalciyan, Bahçecik Amerikan Erkek ve Kız Mektebi müdürü Chambers ile münasebette idi. Kovalciyan ve Chambers İngiltere Sefareti tebaasından Mr. Micberson'un yardakçılarında olmaları hasebiyle haklarında lazım gelen muamelenin yapılması istenmişti.⁴⁸

Adapazarı Ermeni Kız Okulu 1898 yılında anaokulu, ilkokul, hazırlık ve lise olmak üzere dört bölümlü bir yapıya ulaşmıştı. Amerikan Board'un Kadınlar Kurulu daha fazla yardıma ihtiyaç duyan Laura Farnham'a yardım etmesi için Marry Kinney'e Adapazarı'na gitme teklifi sundu. Bu teklifi kabul eden Bayan Kinney 1900'ün Kasım ayında Adapazarı'na ulaştı. Okulda İngilizce ve müzik eğitimi veriyordu. Laura Farnham'la 10 yıl çalıştıktan sonra onun sağlık sebebiyle emekliye ayrılmasıyla 1910 yılında okulun ikinci ve son müdürü oldu. Birinci Dünya Savaşı süresince Adapazarı Ermeni Kız Okulu kapalı kalmıştır.⁴⁹ 1921 yılında Bayan Kinney'in çabalarıyla Adapazarı Ermeni Kız Okulu öğrencileri ve personeliyle Üsküdar'a Amerikan Kız Koleji'nin binalarına taşınmış ve günümüzde de eğitim veren Üsküdar Amerikan Kız Okulu adıyla orada yeniden açılmıştır.⁵⁰

Sonuç

Amerikan Board misyonerleri 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde din, eğitim, sağlık ve yardım faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Çok uluslu yapı içinde

44 BOA.MF.MGM.1/62.

45 BOA.DH.MKT.85/12.

46 BOA.ŞD.2640/5.

47 *The Missionary Herald*, 1896, ss. 332-333.

48 BOA.A.MKT.MHM.655/16.

49 Fay Linder, s. 29.

50 Aksu, a.g.e., s. 298.

özellikle Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşları üzerindeki etkileri diğerlerine göre daha fazla olmuştur. Osmanlı Devleti'nin eğitim alanındaki eksikleri Amerikan okullarının yaygınlaşması ve etki alanlarını genişletmelerine imkân tanımıştır. Kocaeli Sancağı da Amerikan Board'un faaliyet alanlarından biri olmuştur. Bahçecik ve Adapazarı'nda açılan okullarla kızların eğitimine önem verilmesi, mesleki eğitim konuları ve yetiştirme yurdu birer örnek yapı olarak önemli izler bırakmıştır. Diğer taraftan bu eğitim kurumlarında misyonerlerin Osmanlı aleyhine çalışmalara da ortaklık ettiği görülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında eğitime ara verilen bu kurumlar savaş sonunda İstanbul'a taşınmıştır. Bahçecik'ten taşınan erkek okulu zamanla kapanmış, Adapazarı Kız Okulu günümüz eğitim sisteminin önemli kurumlarından biri olan Üsküdar Amerikan Koleji olarak faaliyetini sürdürmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- BOA.MF.MGM.1/62
- BOA.DH.MKT.85/12
- BOA.ŞD.2640/5
- BOA.A.MKT.MHM.655/16
- Reports of the A.B.C.F.M 1821
- Reports of the A.B.C.F.M 1879
- Reports of the A.B.C.F.M 1881
- Reports of the A.B.C.F.M 1882
- The Missionary Herald 1858
- The Missionary Herald 1885
- The Missionary Herald 1889
- The Missionary Herald 1891
- The Missionary Herald 1896
- The Missionary Herald 1902

Araştırma Eserler

- Akgün, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Anadolu'ya Bakışları", *OTAM*, sayı 3,1991, ss. 1-16.
- Aksu, Ayşe, *Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Anadolu'sundaki Eğitim Faaliyetleri (1820-1900) ve Bunun Osmanlı Toplum Yapısına Etkileri*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2010
- Aydın, Mithat, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul,2008
- Danacıoğlu, Esra, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Board Okulları ve Ermeniler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt III, Sayı 9-10, Yıl 1999-2000, ss.131-145.
- Johnson, Brain, "The Forgotten Garden", *Sağlık ve Eğitim Vakfı Buluşma Dergisi*, Sayı 3, Ocak 2010.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Anadolu'daki Amerika*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.
- Köprülü, Orhan F., "Tarihte Türk Amerikan Münasebetleri", *Bellekten*, c. LI, Sayı 200, 1987.
- Linder, Fay, *The History of Üsküdar Amerikan Academy 1876-1996*, Üsküdar Amerikan Academy Alumni Association, İstanbul, 2000.
- Narin, Resul, *19. Yüzyılda Adapazarı*, İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Sakarya, 2011.
- Ortaylı, İlber, "Osmanlı İmparatorluğunda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler", *Amme İdaresi Dergisi*, sayı 14,1981, ss. 87-96.
- Öztürk, Ayhan, "Amerikan Board'un Kuruluşu Teşkilatlanması ve Osmanlı Devleti'nde Kurduğu Misyonlar", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 23, 2007, ss. 63-74.
- Pollock, Sarah, "A day in the Bahçecik School" *Life and Light*, Vol.12. September 1882.
- Stone, Frank. A., Sömürgeciliğin Hasat Mevsimi: *Anadolu'da Amerikan Misyoner Okulları*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2011
- Stone, Frank Andrews, "Mt. Holyoke Impact on the Land of Mt. Ararat", *The Muslim World*, c. 66, Ocak 1976, ss. 44-51.
- Yıldız, Özgür, "İzmit'te (Nicomedia) Amerikan Misyoner Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış*, cilt 58, sayı 10, yaz 2012, ss. 97-111.
- Yıldız, Özgür, *Anadolu'da Amerikan Okulları*, IQ Yayınları, İstanbul, 2011.